

До 100-річчя проголошення незалежності УНР

УДК 94(477)“1917–1922”

Павло Гай-Нижник

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ТА ХРОНОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРТЬБИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається контрверсійне питання періодизації політичної історії України початку ХХ ст., зокрема доби національно-визвольної боротьби та українських державних утворень 1917–1922 рр.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська революція, Українська Держава, періодизація історії України, визвольна боротьба, державотворення.

В останні роки дослідники доби українських національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. ввели до наукового обігу сотні недоступних раніше документальних матеріалів з різних аспектів вітчизняної минувшини тієї пори. Заборонені за радянської влади для наукового опрацювання архівні матеріали, що на сьогодні вже досліджені фахівцями, допомогли по-новому поглянути на перебіг тогочасних історичних подій, об'єктивно, науково обґрунтовано оцінити діяльність громадсько-політичних і державних діячів та організацій в Україні початку ХХ ст., відтак стати на шлях комплексного аналізу подій і державної розбудови Української Народної Республіки (УНР), Української держави (Гетьманату), Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) на засадах наукової виваженості, обґрунтованості та історичної дійсності¹.

Утім, учені та експерти все ще не дійшли консенсусу не лише щодо визначення місця, ролі та характеру Гетьманату 1918 р. у новітній вітчизняній минувшині, а й щодо періодизації політичної історії України початку ХХ ст., визначення термінології й хронологічних меж Української революції та української державності тощо.

Питання періодизації національно-визвольної боротьби українського народу початку ХХ ст., прагненням і метою якої було здобуття та утвердження власної державності, у вітчизняній історіографії має кілька основних схем та моделей. Проте й досі у науковому середовищі тривають суперечки як щодо визначення хронологічних меж цього історичного шляху, так і стосовно трактувань і характеристики окремих його періодів та етапів.

Тож **метою розвідки** є презентування власного бачення української політичної історії першої чверті ХХ ст. у межах зазначеної проблематики.

Кожна доба має окремі періоди та етапи розвитку, узагальнюючі риси та світоглядні уявлення, певні здобутки і втрати, рушійні сили та покоління adeptів-ідеологів і провідників. Кожна доба української історії ХХ ст., безумовно, характеризується множинними причинно-наслідковими характеристиками, висунула на історичну арену різного роду та різних за значущістю думки та справ діячів, ідеологів, мислителів, мала часи злетів і падінь, перемог і поразок, проте усі вони були об'єднані єдиним спільним прагненням народу до здобуття, збереження і розквіту власної державності та забезпечення права на свободу думки людини й права на національно-державне самовизначення.

¹ Дивіться: Гай-Нижник П.П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.): моногр. К.: ШеК, 2010. 304 с.

У цьому контексті часовий простір від 1917 до 1922 року (тоді було утворено Радянський Союз й українські землі, остаточно розчленовані та окуповані іноземними загарбниками, втратили державну незалежність або її удавану імітацію колаборантськими маріонетковими урядами, а централізований збройний опір практично придушено) має неабиякі суперечності щодо періодизації та трактування. Саме з цього приводу й хотілося б висловити окрему думку. Зокрема, достатньо згадати багаторічні суперечки щодо назви «Українська революція» й, власне, її хронологічних меж, які трактуються різними вченими по-різному, відповідно й різними роками, надто стосовно кінцевого датування. Не вдаючись до переліку версій та концепцій й, звісно, не маючи претензій на остаточної істини, все ж вважаю за доцільне стисло викласти власне бачення зазначеного відрізка української минувшини.

Тож, на мою думку, період від 1917 до 1922 року варто визначити як одну з діб української політичної історії ХХ ст. й назвати її *Національно-визвольною боротьбою та українським державотворенням (1917–1922 рр.)*. Назва ця зумовлена історичними процесами, що відбувалися у зазначений хронологічний відрізок часу, логікою взаємопов'язаних подій, чинників та обставин, об'єктивними ознаками плинності, подібності та різноманітності періодів, тотожністю причинно-наслідкових як внутрішніх, так і зовнішніх обставин та впливів, взаємопов'язаністю культурних, соціальних, ідейно-політичних та державницько-еволюційних чинників загальнонаціонального значення, закономірністю початку та завершення національно-політичного катаклізму, державотворчих зусиль та організованої боротьби за власне право національно-державного самовизначення українського народу. Саме про авторську концепцію періодизації цієї доби йтиметься у розвідці.

1917 рік Російська імперія зустріла у глибокій громадсько-політичній та фінансово-економічній кризі. Імператорська особа втратила моральний авторитет в суспільстві, а серед державної верхівки й оточення царя невдоволення Ніколаєм II зростало у геометричній прогресії. Усі ці явища вкрай загострили невдачі російської армії на фронтах Першої світової війни та загнали соціальні протиріччя в країні. Усім було зрозуміло, що імперія потребує реформ, проте ситуація радикально змінилася в лютому 1917 р. У Петрограді відбулася буржуазно-демократична революція, царат було ліквідовано, й до влади прийшов Тимчасовий уряд.

Перші звістки про революцію досить швидко розлетілися у різні кінці Росії. З'явилися перші ознаки демократичних перетворень. Окрім миру, соціальних, економічних та політичних реформ численні народи колишньої імперії сподівалися

також на перетворення у сфері національно-культурної політики центральної влади. Невдовзі революційні зрушення дісталися України.

На вирішальну впливову роль з перших же днів після революції почали претендувати місцеві ради. Паралельно виникали ради солдатських депутатів, які невдовзі здебільшого об'єднувалися із радами робітничих депутатів. Нерідко відразу формувалися об'єднані ради робітничих і солдатських депутатів. Трохи пізніше почали виникати ради селянських депутатів. Одночасно з радами робітничих і солдатських депутатів в Україні, як і в інших регіонах країни, створювалися владні структури Тимчасового уряду.

Уже перші повідомлення про демократичні зрушення в центрі, миттєво підхоплені на місцях, викликали в українському середовищі природний сплеск схвалення і сподівань на близьку перемогу національної та соціальної справедливості. З одного боку, виявом того ж всеохоплюючого демократизму, а з іншого — інстинктивним бажанням самим наблизити розв'язання назрілих проблем національного розвитку стало блискавичне пробудження визвольного руху і такі ж негайні кроки з метою введення його в організаційне річище, надання йому певного організаційного статусу. «Треба було забезпечити волю України, відновити її старе народовладдя, право народу правити самому всіма своїми справами, — зазначав М. Грушевський. — Для цього, як упав старий режим, українці всіх партій і напрямків постановили об'єднатися у спільній одностайній політичній організації на весь час, поки буде досягнена спільна широка національно-територіальна автономія України в федеративній республіці російській»².

У березні 1917 р. з ініціативи Товариства Українських Поступовців (ТУП) на зборах представників українських організацій і угруповань було обрано організаційну групу, яка стала основою Української Центральної Ради (УЦР), заснованої з 3 на 4 березня. Таким чином об'єднане й зорганізоване у щойно заснованій Центральній Раді українство виокремило себе із загальноросійського революційно-демократичного руху, чим, власне, й започаткувало український соціально-революційний вектор, що невдовзі розгорнеться в національно-визвольну революцію.

Так, період Української національно-визвольної революції 1917 р. тривав від 4 березня 1917 р. до 22 січня 1918 р. й завершився досягненням безпосередньої мети таких національно-визвольних рухів — здобуттям національної державності.

Утім, ця доба також мала кілька періодів еволюції та радикалізації. Перший з них можна

² Грушевський М. Українська Центральна Рада і її Універсали: перший і другий // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 6.

кваліфікувати як *етап національної та соціально-політичної консолідації у контексті організації та формування Української Центральної Ради* (тобто період консолідації українських соціально-класових організацій і політичних сил у спільному координаційно-національному центрі та висування вимог культурної автономії й соціальних перетворень), який тривав, власне, від часу утворення Центральної Ради до видання нею свого I Універсалу, тобто від 3 березня по 10 червня 1917 року.

22 березня 1917 р. Українська Центральна Рада видала першу відозву «До українського народу», де урочисто й оптимістично виголосила: «Впав царський уряд, а Тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори на основі загального, рівного, прямого виборчого права. Звідти уперше на весь світ пролунає у всій силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя. До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській Землі»³. Центральна Рада закликала народ вимагати відновлення права на рідну мову по всіх школах, судах, урядових інституціях, а також у церкві, земствах та всіх неурядових закладах.

Ставлячи, таким чином, перед собою завдання культурного і морального провідництва нації, діячі Центральної Ради наперед заявили про своє самоусунення від проводу політико-державотворчого та адміністративно-господарчого, принаймні до скликання та завершення роботи майбутніх всеросійських Установчих зборів. Закликаючи усі верстви українського суспільства дотримуватися спокою, Центральна Рада тим не менш наставляє народ обирати своїх (українських) людей «на всі місця», організовуватися, вперто братися до роботи, до гуртування в політичні товариства, культурні, економічні спілки та до складання грошей на Національний фонд.

Коли ж 27 березня 1917 р. керування Центральною Радою перебрав М. Грушевський, вона стала дійсно дієвим центром українського національного руху. У квітні на I Всеукраїнському військовому з'їзді та після скликання в травні 1917 р. Українського Національного Конгресу Центральною Радою було визнано єдиним представницьким органом української революційної демократії, вона фактично перетворилася на своєрідний передпарламент, що склався зі 150 осіб, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій та делегатів від губерній. З 15 червня 1917 р. Центральна Рада поповнилася 133 представниками Ради Селянських Депутатів, обраних на I Всеукраїнському селянському з'їзді,

а з 23 червня — ще 130 членами, делегованими II Військовим з'їздом.

Так, український національно-культурницький рух в Україні досить швидко почав набувати ще й соціально-політичних та національно-революційних ознак. Проте він ще не став національно-визвольним рухом державницько-самостійницького характеру. Тогочасні провідники українства прагли домогтися від Тимчасового уряду навіть не політично-адміністративної автономії, а лише автономії у культурній сфері. Винятком у цьому досить нечисленному колі молодого українського політикуму були хіба що групи самостійників на чолі з М. Міхновським та І. Луценком. Утім, петроградська влада не бажала йти назустріч навіть зрозумілим й логічним вимогам українців у сфері відродження національної культури та освіти, що призвело до радикалізації дій Української Центральної Ради.

10 червня 1917 р. своїм I Універсалом Центральна Рада проголосила автономію України і постановила створити власний виконавчий орган — Генеральний секретаріат. Відтоді відбулася справді колосальна трансформація українського національно-культурницького руху на національно-визвольний рух, що остаточно виокремився із загальноросійської революційно-демократичної конгломерації й набув ознак національного політичного автономізму. Фактично ж саме з дня проголошення Центральною Радою свого I Універсалу й розпочався новий етап Української революції, який, попри певні кризи та поступки (як, наприклад, прийняття II Універсалу чи Статуту вищого управління України тощо), розвивався у революційному фарватері соціально-класових перетворень та національно-політичного автономізму, що мав потенційну перспективу росту.

Тож цілком логічним є визначення цього етапу як *національно-політичного автономізму, що водночас являв собою певний компроміс тогочасних політичних провідників Центральної Ради між характерним для них принципом інтернаціоналізму революційно-соціалістичної демократії та державотворчим національним інстинктом*. Тривав цей період відповідно від 10 червня до 7 (20) листопада 1917 р., коли III Універсалом Центральної Ради було проголошено утворення Української Народної Республіки (УНР)⁴.

Третій, ключовий, етап Української національно-визвольної революції 1917 р. розпочався з проголошенням III Універсалом утворення Української Народної Республіки, що де-факто й стало логічним завершенням революційних національних прагнень і боротьби українців,

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9.

³ Нова Рада. 1917. 25 березня.

здійсненню їхнього віковичного прагнення відновити власну національну державу! Цей період можна визначити як *час відродження національної державності: від федеративного суверенітету до самостійної республіки*. Свого офіційного завершення він набув 9 (22) січня 1918 р., коли IV Універсалом Центральної Рада проголосила державну самостійність УНР⁵.

Часовий відрізок у два місяці — від 7 (20) листопада 1917 р. (проголошення УНР, що перебувала у федеративному зв'язку з Російською республікою, проте фактично стала на шлях суверенного розвитку) до 9 (22) січня 1918 р. (проголошення самостійності УНР) — став своєрідною перехідною ланкою від Української національно-визвольної революції (1917 р.) до втілення в життя її основної мети — створення Української держави.

Російська революція надала українцям поштовх до культурного та національно-політичного відродження, активізації боротьби на свої соціальні права та економічні реформи. Українська ж національно-визвольна революція 1917 р. завершилася перемогою — створенням самостійної національної держави — Української Народної Республіки. Революція, звісно ж, відбувалася з певними соціально-економічними гаслами та вимогами, отже, втілити та забезпечити їх відповідно мала здобута внаслідок революції держава.

Політичну систему, соціальний лад та економічну політику держави визначає її суверен — народ України, забезпечує — представницько-законодавчий орган, а втілює — уряд тощо. Це вже не є революцією, ці процеси є державотворенням, а в перебігу розбудови держави, звісно, можливі соціальні вибухи (і соціальні революції, і контрреволюції), іноземні інтервенції, оголошені й неоголошені війни (тимчасова окупація). Зміною державного чи соціально-економічного курсу держава врешті може пережити внутрішні революції і перевороти, змінити назву чи символіку, вступити до наддержавних утворень чи військово-політичних блоків, видозмінити свій статус, може вести війни чи національно-визвольну боротьбу, але вона залишатиметься державою (в нашому випадку — Українською державою) доти, поки матиме основні визначальні ознаки держави як такої. Таким чином, Українська революція закінчилася створенням Української держави — УНР.

Тож *період української державності (9 (22) січня 1918 р. — 14 листопада 1920 р.)* являв собою вже якісно новий виток українського національно-політичного та державного відродження

⁵ Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 257. Оп. 2. Спр. 1389. Арк. 24; ЦДАВО України. Ф. 3866. Оп. 1. Спр. 228. Арк. 2.

початку ХХ ст. і тривав у різних формах від січня 1918 до 1920 р. включно.

Українське державотворення 1918–1920 рр. відбувалося у складних військово-політичних та соціально-економічних умовах й тривало у формі чотирьох основних фундаментальних українських національних державних утворень, які відповідно й визначають чотири складові як певні чотири етапи періоду української державності початку ХХ ст.

I етап (Перша українська національна державність): *Українська Народна Республіка* (Центральна Рада; 9 (22) січня — 29 квітня 1918 р.).

За Центральної Ради УНР мала характер соціалістичної республіки з обмеженою демократією та ознаками соціально-класової системи народного представництва і революційного парламентаризму. У Республіці обмежувалося виборче і представницьке право за класовими ознаками. Представницький орган — Українські Установчі Збори — обраний не був спочатку через більшовицько-українську війну, згодом — через ліквідацію УНР. Законодавчий орган — Українська Центральної Рада, виконавчий — Рада народних міністрів. Місцеве самоврядування відсутнє, уряд УНР відмовився делегувати владу в регіонах представницьким органам і зробив своєю опорою на місцях ті установи, що підпорядковувалися безпосередньо міністерствам. Шлях господарського розвитку — утиски приватної власності, побудова соціалізму, соціалізація землі, народна кооперація та націоналізація економіки. У березні — квітні 1918 р. державний суверенітет обмежувався присутністю німецьких та австро-угорських союзницьких (окупаційних) військ. 29 квітня 1918 р., в день ухвалення Конституції УНР, Республіку було ліквідовано внаслідок державного перевороту на чолі з генералом П. Скоропадським за «активного нейтралітету» німецького окупаційного командування.

II етап (Друга українська національна державність): *Українська Держава* (Гетьманат; 29 квітня — 14 грудня 1918 р.).

Внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. було проголошено створення Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського. Гетьман здобув диктаторські повноваження. Конституційними документами стали гетьманська Грамота «До всього українського народу»⁶ та Закони «Про тимчасовий державний устрій України»⁷. Водночас П. Скоропадський відкинув будь-які спроби довічної абсолютизації влади. Його диктатура мала бути лише тимчасовою, до стабілізації політичного

⁶ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 27а; Державний вістник. 1918. 10 травня.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 1064. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 19–23; Державний вістник. 1918. 10 травня.

і фінансово-економічного становища в країні, після чого демократично обраний Сойм (парламент) мав визначити державний устрій і форму правління. До скликання Союму законодавчі функції здійснювали фахівці міністерств, після чого закони ухвалювалися урядом і затверджувалися гетьманом. Виконавчу владу здійснювала Рада міністрів. Українська Держава забезпечувала право приватної власності, влада взяла курс на побудову ліберального капіталізму (за економічною сутністю) із значною долею державних монополій та впливовим прошарком великої буржуазії та заможних землевласників.

Це була унітарна держава диктаторського типу із тимчасовим обмеженням демократичних свобод. Разом з тим Гетьманат був державою українського територіального націоналізму сучасного зразка (соборницька політика, українцями вважалися усі громадяни Української Держави будь-якого етнічного походження тощо), що базувався на українських консервативних традиціях та ідеології. Гетьманська держава дістала визнання більш як 20 країн світу.

Суверенітет Української Держави, як і владні повноваження самого гетьмана, де-юре були повносяжними, проте де-факто частково обмежувалися військово-політичною залежністю з боку окупаційного командування (головно — німецького), що дає змогу кваліфікувати Українську Державу як тимчасового сателіта провідних Центральноєвропейських держав — Німеччини та Австро-Угорщини. Гетьманат було повалено 14 грудня 1918 р. внаслідок успішного державного військового перевороту (путчу) на чолі з Директорією (що розпочався 14 листопада збройним повстанням проти гетьмана низки військових формувань в авангарді з Окремим загоном Січових стрільців) та спричиненої цим заколотом Української соціальної революції (народного повстання)⁸.

III етап (Третя українська національна державність): *Західноукраїнська Народна Республіка* (1 листопада 1918 р. — 22 січня 1919 р.; 22 січня — 20 грудня 1919 р. існувала як Західна область УНР — ЗОУНР).

Відновлення державності було проголошено 19 жовтня 1918 р. Українською Національною Радою, а фактично встановлено внаслідок силового захоплення влади у столичному місті Львові Українською генеральною командою на чолі з Д. Вітовським 1 листопада 1918 р. Назву — Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) було обрано на засіданні Української Національної Ради 9 листопада 1918 р. До

⁸ Дивіться: Гай-Нижник П. Листопад–грудень 1918 р.: повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту? // Київська старовина. 2008. № 2. С. 62–71.

складу ЗУНР, окрім Східної Галичини, увійшли Північна Буковина і Закарпаття. Конституцією в ЗУНР закріплювалося верховенство і суверенітет народу в державі, який здійснює їх через свої представницькі органи, обрані на підставі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні, за пропорційною системою⁹. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, без різниці щодо національності чи статі. Найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої — Державному секретаріату. За соціальною ознакою в парламенті ЗУНР переважали середні й заможні селяни, світська інтелігенція та духовенство. Місцеве самоврядування здійснювалося через представницькі органи — повітові УНРади¹⁰.

ЗУНР як самостійна держава де-юре самоліквідувалася внаслідок злиття з УНР 22 січня 1919 р. й перетворилася на Західну область УНР¹¹. Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через низку обставин не було тоді доведено до логічного завершення. Юридичний і правосильний акт злуки dokonano не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ані унітарним державним утворенням, ані федеративним. ЗУНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямом їхніх повноважень. Влада Директорії УНР й надалі обмежувалася територією на схід від р. Збруч. У розпорядженні кожного з державних утворень залишилися власні війська, дії яких, щоправда, певним чином координувалися обома командуваннями та урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали ухвалити загальноукраїнські Установчі Збори. Тобто ці дві національно українські державні формації — УНР та ЗОУНР (фактично ЗУНР) склали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, а не єдину унітарну республіку, що було зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами¹². 5 листопада 1919 р. уряд ЗО УНР змушений був підписати з командуванням генерала А. Денікіна угоду про капітуляцію Галицької армії. 20 грудня 1919 р. Є. Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на якому було прийнято рішення про одностороннє скасування Акта Злуки.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 2192. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 35–35 зв.

¹⁰ Дивіться: Гай-Нижник П.П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади... 304 с.

¹¹ Дивіться: Гай-Нижник П.П. Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.) // Гілея. 2014. Вип. 91. № 12. С. 25–37.

¹² Там само.

На цей час уряд ЗУНР не контролював жодного метра української території й перебував в еміграції у Відні, а Галицької армії як державної військової формації ЗУНР вже не існувало. У травні 1923 р. президент Є. Петрушевич розпустив еміграційні уряд та усі інші органи та установи, а також дипломатичні представництва і місії, що остаточно завершило номінальне існування ЗУНР.

Разом з тим варто згадати й про існування українських етнічно-крайових державних утворень, які водночас були складовими українських національних держав або задекларували своє входження до їхнього складу, що з військово-політичних причин не вдалося здійснити на практиці. Зазвичай це були невеликі українські етнічно-крайові державні формації, що проголошували себе республіками з метою звільнення з-під окупаційної влади сусідніх народів й об'єднання з українськими національними державними утвореннями, зокрема із ЗУНР та УНР. Так, на початку листопада 1918 р. створювані Національні Ради Закарпаття (у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та ін.) декларували прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР. Варто зауважити, що, скажімо, єдина незалежна українська територія в Закарпатті — Гуцульська Республіка з центром у Ясіні на Мароморощині, яка проіснувала до середини 1919 р., ще в листопаді 1918 р. задекларувала злиття із ЗУНР, а після Акта Злуки стала територією УНР. Як і інші схожі українські етнічно-крайові республіки (наприклад, Лемківська та ін.), такі осередки відродження української державності не отримали вчасної належної допомоги від великих українських земель і зрештою були знищені внаслідок військової агресії сусідніх загарбників.

IV етап (Четверта українська національна державність): *Українська Народна Республіка* (Директорія; 14 грудня 1918 р. — 14 листопада 1920 р.).

УНР було відновлено 14 грудня 1918 р. внаслідок успішного державного військового перевороту (путчу) на чолі з Директорією (що розпочався 14 листопада збройним повстанням проти гетьмана низки військових формувань в авангарді з Окремим корпусом Січових стрільців) та спричиненої цим заколотом Української соціальної революції (народного повстання).

Друга УНР — це соціалістично-класократична республіка обмеженої демократії (обраними чи призначеними до будь-яких органів влади могли бути лише представники трудових класів — робітництва, селянства і «трудової» інтелігенції, якою вважалися «робітники на полі народної освіти, лікарські помічники, службовці в народних кооперативах, в конторах та установах»). Вищим органом влади номінально був Конгрес трудового народу України (Трудовий

конгрес) — революційне представництво організованих працюючих мас. В основу формування нової системи влади було покладено відверто класовий «трудова принцип», що передбачав усунення від влади у Республіці «класів нетрудових, експлуататорських, що живляться з праці класів трудових»¹³. Вища верховна влада, яка практично належала Директорії (голова — В. Винниченко, потім — С. Петлюра), невдовзі трансформувалася у диктатуру головного отамана С. Петлюри, який фактично узурпував владу і стояв на вершині піраміди військової диктатури; виконавчу владу номінально здійснювала Рада народних міністрів. У країні панувала війна та влада різноманітних отаманів, посиленню яких свого часу сприяла державна влада УНР і які ситуативно виступали час від часу союзниками Дієвої армії УНР.

На початок липня 1920 р. уряд залишив терени УНР і подався на захід, 14 липня р. Збруч перейшла й українська армія, яку було інтерновано на територію Польщі. У середині жовтня С. Петлюра із польськими військами повернувся до останньої столиці-резиденції УНР Кам'янець-Подільського, а за ним в листопаді — центральні державні установи. Проте вже 14 листопада 1920 р. уряд змушений був востаннє й назавжди залишити не лише Кам'янець-Подільський, а й українську територію. УНР припинила своє існування.

З того часу уряд УНР перебував в еміграції й жодного разу навіть на короткий час не встановив свій контроль над певною частиною території України, тож будь-які твердження про продовження існування УНР після 14 листопада 1920 р. не мають під собою жодних підстав. Війни з Польщею та більшовицькою Росією було програно. Період української державності початку ХХ ст. завершився. Розпочався новий період — народного спротиву окупантам та повстансько-партизанської боротьби.

Період повстансько-партизанської боротьби (1920–1922 рр.). Ця боротьба, власне, почала набирати потуги ще з середини 1919 р., а з початку 1920 р. вже відігравала власну, хоч і розрізнену, часто деструктивну й антидержавницьку, але вагомую роль в історичних подіях українського національно-визвольного руху. Досить сказати, що у ті роки постало безліч більших чи менших окремих «отаманських республік», таких, зокрема, як Мліївська, Летичівська, Холодноярівська та ін. Влада над українським селом перейшла до отаманів, а Україна розпалася на мікродержави, кожна з яких часто була не більше повіту, але називалася республікою, мала свою «політику», «армію» та «фронт». Наслідком був розпад України на

¹³ Дивіться: Гай-Нижник П.П. Пошук державної моделі УНР: ідея і крах «трудова принципу» (грудень 1918 р. — липень 1919 р.) // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 79–97.

приблизно 120 окремих «республік»¹⁴. Проте вже до кінця 1922 р. більшовиками були практично придушені масштабні повстання селян, які відтоді вже мали стихійний, нечисленний та спонтанно-протестний характер. Крім того, саме 1922 р. Україна (у шатах псевдодержавної більшовицької УСРР) де-юре стала складовою частиною СРСР¹⁵.

Таким чином, часовий відрізок (добу) української політичної історії від 1917 до 1922 р. можна означити назвою «*Національно-визвольна боротьба та українське державотворення (1917–1922 рр.)*» й розглядати у контексті відповідних історичних періодів, що, звісно ж, мають й певні власні нюанси та особливості.

Доба: національно-визвольна боротьба та українське державотворення (1917–1922 рр.).

Період I. Українська національно-визвольна революція (4 березня 1917 р. — 22 січня 1918 р.).

I етап. Національна та соціально-політична консолідація: організація та формування Української Центральної Ради (3 березня — 10 червня 1917 р.).

II етап. Національно-політичний автономізм: пошук компромісу між інтернаціоналізмом революційно-соціалістичної демократії та державотворчим інстинктом (10 червня — 7 (20) листопада 1917 р.).

¹⁴ Дивіться: Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі // Література та культура Полісся. Вип. 58: Проблеми філології, історії та культури ХХ століття у сучасних дослідженнях. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 105–114.

¹⁵ Дивіться: Гай-Нижник П. «Самостійна» УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її «добровільного» вступу до СРСР // Україна Incognita: електрон. веб-додаток до всеукраїнської газети «День». 2011. 27 грудня. Дата оновлення: 27.12.2011. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>.

III етап. Відродження державності: від федеративного суверенітету до самостійної республіки (7 (20) листопада 1917 р. — 9 (22) січня 1918 р.).

Період II. Українське державотворення (22 січня 1918 р. — 14 листопада 1920 р.).

I етап. Українська Народна Республіка (УНР; Українська Центральна Рада) (22 січня — 29 квітня 1918 р.).

II етап. Українська Держава (29 квітня — 14 грудня 1918 р.).

III етап. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) (1 листопада 1918 р. — 22 січня 1919 р.); ЗОУНР — Західна область Української Народної Республіки (22 січня — 20 грудня 1919 р.).

IV етап. Українська Народна Республіка (УНР; Директорія; «диктатура» головного отамана) (14 грудня 1918 р. — 14 листопада 1920 р.).

Період III. Повстансько-партизанська визвольна боротьба (1920–1922 рр.).

Після втрати українською державною владою власної території та виходу верховної влади ЗУНР (кінець 1919 р.) та УНР (кінець 1920 р.) за межі України на її теренах боротьба з більшовизмом не вщухла. Відбувся Другий зимовий похід, тривала повстансько-партизанська боротьба, проте владу в країні остаточно перебрав на себе більшовицький уряд УСРР, війська якого згодом приборкали хоч і численні, але розрізнені повстанські виступи.

30 грудня 1922 р. УСРР разом з РСФФР, Білоруською СРР та Закавказькою СФРР (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР на федеративних засадах, втрачаючи у такий спосіб навіть декларативну незалежність, що її мала доти. Україна остаточно втратила своє більшовицьке номінальне самоврядування. Для країни та українського народу настала нова доба політичної історії.

ДЖЕРЕЛА

1. Гай-Нижник П.П. Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Гілея. — 2014. — Вип. 91. — № 12. — С. 25–37.
2. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі / П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. — Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. — Вип. 58: Проблеми філології, історії та культури ХХ століття у сучасних дослідженнях. — С. 105–114.
3. Гай-Нижник П. Листопад–грудень 1918 р.: повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту? / П. Гай-Нижник. — Київська старовина. — 2008. — № 2. — С. 62–71.
4. Гай-Нижник П.П. Пошук державної моделі УНР: ідея і крах «трудового принципу» (грудень 1918 р. — липень 1919 р.) / П.П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. — 2016. — № 1. — С. 79–97.
5. Гай-Нижник П. «Самостійна» УСРР: хронологія виникнення маріонеткової псевдодержави та її «добровільного» вступу до СРСР [Електронний ресурс] // Україна Incognita: електрон. веб-додаток до всеукраїнської газети «День». 2011. 27 грудня. — Режим доступу : <http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>. — Дата оновлення: 27.12.2011.

6. Гай-Нижник П.П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.): моногр. / П.П. Гай-Нижник. — К. : ЩєК, 2010. — 304 с.
7. Грушевський М. Українська Центральна Рада і її Універсали: перший і другий / М. Грушевський // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. С. 5–24.
8. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 257. — Оп. 2. — Спр. 1389. — Арк. 24.
9. Державний вістник. — 1918. — 10 травня.
10. Нова Рада. — 1917. — 25 березня.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). — Ф. 1064. — Оп. 2. — Спр. 11. Арк. 19–23.
12. ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 9.
13. ЦДАВО України. — Ф. 2192. — Оп. 2. — Спр. — 3. — Арк. 35–35 зв.
14. ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 27а.
15. ЦДАВО України. — Ф. 3866. — Оп. 1. — Спр. 228. — Арк. 2.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2014). *Ideia Sobornosti i ukrainske derzhavotvorennia (1918–1919 rr.)*. *Hileia*, 12, 25–37 [in Ukrainian].
2. Hai-Nyzhnyk, P. (2010). Otamanshchyna v period Dyrektorii UNR: sotsialna baza, rol i mistse v natsionalno-vyzvolnii borotbi [Otamans during the Directory of the UPR: the social base, role and place in the national liberation struggle]. *Literatura ta kultura Polissia (Literature and Culture of Polissia)*, (58), 105–114 [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2008). Lystopad–hruden 1918 r.: povstannia Dyrektorii chy uspishna sprobа derzhavnogo viiskovoho perevorotu? *Kyivska starovyna*, 2, 62–71 [in Ukrainian].
4. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2016). Poshuk derzhavnoi modeli UNR: ideia i krakh «trudovoho pryntsypu» (hruden 1918 r. — lypen 1919 r.), *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 79–97 [in Ukrainian].
5. Hai-Nyzhnyk, P. (n. d.). Kyiv — «Samostiina» USRR: khronolohiia vynyknennia marionetkovoi psevdoderzhavy ta yii «dobrovilnoho» vstupu do SRSR [in Ukrainian].
<http://incognita.day.kiev.ua/xronologiya-viniknennya-marionetkovoyi-psevdoderzhavi.html>
6. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2010). UNR ta ZUNR: stanovlennia orhaniv vlady i natsionalne derzhavotvorennia (1917–1920 rr.). Kyiv: ShcheK, 305 p. [in Ukrainian].
7. Hrushevskiy, M. (1991). Ukrainka Tsentralna Rada i yii Universaly: pershyi i druhyi. In M. Hrushevskiy *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*. Kyiv, pp. 5–24 [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (DALO). F. 257. Op. 2. Spr. 1389. Ark. 24.
9. Derzhavnyi vistnyk (1918, 10 travnia).
10. Nova Rada (1917, 25 bereznia).
11. TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy). F. 1064. Op. 2. Spr. 11. Ark. 19–23.
12. TsDAVO Ukrainy. F. 1115. Op. 1. Spr. 4. Ark. 9.
13. TsDAVO Ukrainy. F. 2192. Op. 2. Spr. 3. Ark. 35–35 zv.
14. TsDAVO Ukrainy. F. 3766. Op. 1. Spr. 42. Ark. 27a.
15. TsDAVO Ukrainy. F. 3866. Op. 1. Spr. 228. Ark. 2.

Pavlo Hai-Nyzhnyk

UKRAINIAN REVOLUTION AND STATE FORMATION: ON ISSUE OF THE PERIODIZATION AND CHRONOLOGY OF NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF THE EARLY 20th CENTURY

The controversial issue of periodization of the political history of Ukraine at the beginning of the 20th century, including the period of the National liberation struggle and Ukrainian State entities during 1917–1922 is considered. Scientists and experts have not yet reached a consensus not only on determining the place, role and character of the Hetmanate in 1918 in the latest Ukrainian past, but also about the periodization of the Ukrainian political history of the 20th century, definition of the term and chronological boundaries of the Ukrainian Revolution and Ukrainian statehood, etc. The issue of the periodization of the National liberation struggle of the Ukrainian people from the beginning of the 20th century, the aspiration and purpose of which was to gain and assert its own statehood, had several main schemes, models and periodizations in the national historiography. However, disputes over definitions not only of the chronological framework of this historical path, but also of the interpretations and characteristics of its individual days, periods, and stages are still ongoing in the scientific community.

It is up to me, that the times from 1917 to 1922 should be defined as one of the days of the Ukrainian political history of the 20th century, namely: The Day "National Liberation Struggle and Ukrainian State Formation (1917–1922 biennium)". This title was due to historical processes and components, that took place in the specified chronological period, the logic of interrelated events, factors and circumstances, objective signs of fluidity, similarity and diversity of periods, the identity of the causal effects of both internal and external circumstances and influences, interconnectedness of cultural, social, ideological and political, and state-evolutionary factors of nation-wide significance, the regularity of the beginning and end of the national-political breakdown, holding otvorchych efforts and organized struggle for their own rights to self-determination of Nation-Ukrainian people. It is the author's conception of the periodization of this era, that would be discussed in this essay.

Key words: Ukrainian People's Republic, Ukrainian Revolution, Ukrainian State, periodization of history of Ukraine, liberation struggle, state formation.

Дата надходження статті до редакції: 21.02.2018.

УДК 94(477)"1918"

Сергій Пивовар

БЕРЕТЕЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР З ПОГЛЯДУ ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ

У статті здійснено ретроспективний огляд подій кінця 1917 — початку 1918 р., що призвели до зміни зовнішньополітичного курсу Української Центральної Ради і підписання мирного договору між Українською Народною Республікою і державами Четверного союзу. Визначено негативні наслідки сепаратного договору для України.

Ключові слова: мирні переговори, сепаратний договір, УНР, УЦР, Антанта, Четверний союз.

Актуальність дослідження історії Берестейського мирного договору зумовлена необхідністю ґрунтовного аналізу дипломатичної діяльності Української Народної Республіки (УНР), критичного осмислення помилок, врахування уроків дипломатичної боротьби в реалізації сучасної зовнішньої політики України.

Якщо радянська історіографія кваліфікувала Берестейський мирний договір як «змову українських буржуазних націоналістів з німецько-австрійськими імперіалістами»¹, а зарубіжна державницька історіографія висвітлювала його як «велику перемогу молодих українських дипломатів»², то сучасна вітчизняна історична наука еволюціонувала від загалом позитивного оцінювання договору до визнання його

негативних наслідків³ і, зрештою, висновку, що він був «тактичним успіхом, але стратегічною поразкою»⁴. Оцінюючи тогочасні події переважно з точки зору інтересів України, більшість дослідників схильна виправдовувати дії Української Центральної Ради (УЦР) щодо зміни зовнішньополітичної орієнтації й підписання сепаратного мирного договору. Головний аргумент україноцентричних студій — докази, що іншого виходу у тогочасного керівництва України не було⁵. При цьому часто ігнорується, що, по-перше, УЦР значною мірою сама створила безвихідну ситуацію, виявивши нездатність захищати завоювання

³ Див., напр.: Гончар Ю.Б., Городня Н.Д., Павленко В.М. Україна часів Центральної Ради в політиці Франції, Великобританії і США (березень 1917 — квітень 1918). К.: Бланк-Прес, 2000. С. 27–30.

⁴ Литвин В.М. Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. К.: Наукова думка, 2014. С. 363.

⁵ Див., напр.: Кульчицький С.В. Берестейський (Берестейський) мирний договір // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2004. Т. 3. С. 443.

¹ История Украинской ССР: в 10 т. К.: Наукова думка, 1984. Т. 6. С. 275–276.

² Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. К.: Либідь, 1992. С. 481.